

Петар ВЛАХОВИЋ*

РУСКО-ЦРНОГОРСКЕ ВЕЗЕ У ЕТНОЛОГИЈИ И АНТРОПОЛОГИЈИ

I

Руско-црногорске везе, као што се зна, имају релативно дугу традицију. Официјелно су успостављене 1711. године када се руски император Петар Велики (1682–1725) обратио Црногорцима „грамотом” коју је упутио Данилу Шћепчевићу (1697–1735), родоначелнику црногорске династије Петровић Његош, да и малена Црна Гора помогне у борби против Османског царства које је било заједнички непријатељ обема земљама, што је у Црној Гори свесрдно прихваћено. Од тог времена почела је руско-црногорска сарадња која траје све до наших дана. У минулим раздобљима Русија је Црну Гору материјално помагала и била њен заштитник на међународном плану. Црну Гору су посећивали бројни руски публицисти, журналисти, путописци, књижевници и научници. Многи од њих су оставили драгоцене писане податке о Црној Гори. Али, и Русија је радо прихватала досељенике из Црне Горе. Захваљујући овим међусобним посетама и публикацијама које су им биле посвећене, многи етнолошки и антрополошки проблеми су уочени и добили су своје место и у руској и у црногорској науци. Због тога ће у даљим излагањима у овом раду бити више речи о руско-црногорским везама у етнологији, народној књижевности и антропологији.

II ВЕЗЕ У ЕТНОЛОГИЈИ

Др М. М. Керимова, сарадник Института за етнологију и антропологију Руске академије наука, сабрала је драгоцене податке о радовима са

* Академик Петар Влаховић, ЦАНУ.

етнографским садржајима из публикација руских путника који су у првој половини XIX века посећивали Црну Гору и друге јужнословенске земље и о томе оставили писане податке.¹ То је време када се код свих словенских народа, па и код Црногораца, јавља потреба да се нешто више каже о њиховој историји, језику, религији, друштвеном животу и култури уопште. Уосталом, то потврђује и жеља Петра II Петровића Његоша да Вук Караџић напише у Бечу 1837, на немачком језику, етнолошку монографију *Црна Гора и Црнојорци* и тако упозна учени свет са особинама Црне Горе и њених житеља. Овом делу Вука Караџића о Црној Гори у последњој деценији XIX и првој деценији XX века придружује се четворотомна студија Павела Аполоновича Ровинског: *Чернојорија в јејо ѿрошлом и настјајашчем – Геоѿрафија – Истѿрориас – Еѿноѿрафија – Археолиѿија*, коју је издала Руска императорска академија наука у Санкт Петербургу² (*I ѿом 1888, II ѿом 1897, III ѿом 1905. и IV ѿом 1915*). Ово капитално дело преведено је на наш језик после 80 година и објављено под насловом „Црна Гора у прошлости и садашњости” као заједничко издање Централне народне библиотеке „Ђурђе Црнојевић” (Цетиње), Издавачког центра „Цетиње” (Цетиње) и Издавачке књижарнице Зорана Стојановића (Сремски Карловци – Нови Сад) током 1993/94. године.³

Позната издавачка кућа ЦИД (црногорска издавачка кућа) из Подгорице посветила је посебну пажњу делу Павла Ровинског и објавила у својој едицији „Свједочанства” четири његова капитална дела међу којима су два тома о етнолошким одликама Црне Горе⁴ а два су посвећена записима из Црне Горе и појединим посебним студијама о Црној Гори.⁵

Дело Павла Ровинског о Црној Гори обавезује да се и аутор као личност приближи читаоцу, тим пре што је Црну Гору доживео као своју

¹ Видети: М. М. Керимова, *Јуѿславские народи и Росија Еѿноѿрафиѿескије сјужеѿи в руских ѿубликациѿах и докуменѿѿих ѿервој ѿоловини XIX века. Инстѿѿѿѿѿѿ еѿнолоѿиѿи и анѿроѿолоѿиѿи им Н. Н. Миклухо-Маклаја*, Москва 1997.

² Павел Аполонович Ровински, *Чернојорија в јејо ѿрошлом и настјајашчем – Геоѿрафија-Истѿрорѿија – Еѿноѿрафија – Археолиѿија* (књ. I 1888, књ. II 1897, књ. III 1905, књ. IV 1915).

³ П. А. Ровински, „Црна Гора у прошлости и садашњости”, заједничко издање Централне народне библиотеке „Ђурђе Црнојевић” (Цетиње), Издавачког центра „Цетиње” (Цетиње) и Издавачке књижарнице Зорана Стојановића (Сремски Карловци-Нови Сад), 1993 и 1994.

⁴ П. А. Ровински, *Еѿноѿрафија Црне Горе*, том I-II, ЦИД, Подгорица 1998.

⁵ П. А. Ровински, *Зайиси о Црној Гори*, ЦИД, Подгорица 2001. и „Студије о Црној Гори”, ЦИД, Подгорица 2004.

другу домовину а Црна Гора њега као свога уваженог грађанина и сународника. За Црногорце је он био и остао „Павле Рус” или „господин Рус”, чије се име у свим црногорским друштвеним слојевима изговарало и изговара са особитим уважавањем.

Павле Ровински је рођен 1831. године у селу Гусевка у Саратовској губернији, а упокојио се у Господу, како се то онда говорило, 15. јануара 1916. године, потресен болом, сазнавши да су, непосредно пре тога, Аустријанци у Првом светском рату окупирали Ловћен и Цетиње. Ровински је гимназију завршио у Саратову а студије славистике 1852. године на познатом Универзитету у Казану. Извесно време предавао је на Казанском универзитету који је напустио 1856, како сам каже, „због страсне оданости примењеној славистици”.

Током 1860. и 1861. године П. А. Ровински је путовао по Чешкој а потом, 28. јуна 1862, образложио је на Филолошком факултету у Казану „План путовања по словенским земљама” који је Научни савет Казанског универзитета високо оценио. После тога Ровински је 1866. боравио у Москви а 1867, у својству дописника листа „Санктпетербуршке ведомости”, посетио је Хрватску, Славонију и словеначке покрајине Крањску, Штајерску и Корошку. Потом је 1868, преко Берлина, Беча, Будимпеште, Новог Сада и Срема, стигао у Београд и отпочео путовања по Србији, са којих је објавио низ занимљивих научнопопуларних чланака.⁶ Од 1870. до 1873. Ровински проучава сибирске етничке заједнице, Монголију и Кину⁷ а после тога посећује Шпанију и Сједињене Америчке Државе.

Почетком јуна 1878, Ровински је поново стигао у Београд, а новембра исте године прешао у Босну. Међутим, његов боравак у Босни из политичких разлога није био пожељан (1878) па је у пролеће 1879. пребачен на босанско-црногорску границу.

У мају 1879. Ровински је ступио на тле Црне Горе, чиме је отпочело ново раздобље у његовом животу. Црну Гору је доживео као свој завичај, посветио јој добар део свога живота (1879–1906) и своје обимно научно и умно стваралаштво.

По доласку у Црну Гору Ровински је током 1880, углавном у листу *Руска мисао*, објавио неколико написа међу којима су, поред осталих, *Црџице из райној живојџа Црнојораца*, *Њејуши*, *Нова ујрава у Црној*

⁶ Видети: П. А. Ровински, *Зайиси о Србији*, Нови Сад 1994.

⁷ Видети књиге: П. А. Ровински, *Моја јушовања јо Монјолији*, 1874. и П. А. Ровински, *Прилози из истјочној Сибири*, 1875.

Гори. Поред тога давао је побуду и учествовао је у организовању многих културно-историјских манифестација. Организовао је, 1894. године, прославу 400-годишњице оснивања Штампариие Црнојевића, о чему сведочи и његова посебна књига.⁸

У библиотекама и архивама остао је богат материјал П. А. Ровинског о појединим проблемима из црногорског друштвеног живота, историје, књижевности и другог, припремљен за објављивање. Неки од ових рукописа су преведени и објављени у зборницима *Зайиси о Црној Гори* (ЦИД, Подгорица 2001) и *Студије о Црној Гори* (ЦИД, Подгорица 2004), а расправу П. А. Ровински *Пейшар II (Раге) Пейровић Њеиош владика црнојорски* објавио је др Нико С. Мартиновић у зборнику *Ровински о Њеиошу* (Цетиње 1967).⁹ Међутим, још увек је остало необјављених прилога из рукописне заоставштине П. А. Ровинског који заслужују научну пажњу.

Стваралаштво Павла Ровинског о Црној Гори у науци је високо оцењено. Уосталом, наш угледни нучник проф. др Радосав Меденица у својој изванредној студији *Наша народна епика и њени творци* (Цетиње 1975), за Ровинског је, између осталог, рекао следеће: „Тешко је претпоставити да ће икада више један странац остати у тако доброј успомени код народа, толико се са њим сродити и задобити толико љубави и поштовања као што је то постигао познати етнолог Павел Аполонович Ровински у време свога доста дугог боравка у Црној Гори у последње две деценије XIX и у првој деценији XX века. Овај племенити човек, ‘господин Рус’, како су га из поштовања звали, био је оличење скромности, хуманости и готовости да свакоме помогне и у свако доба притекне у помоћ колико то може. Успостављао је зачас с људима присне односе, залазио је у куће као да је био домаћин, обилазио болеснике, давао савете и лекове, једном речју: својом срдачношћу и непосредношћу толико је пленио људе да се убрзо рашчуо и свуда је дочекиван раширених руку. ... Овај ретки научни радник – наставља Р. Меденица – прокрстарио је сву Црну Гору, али у његовом огромном делу о Црној Гори и њеној прошлости ‘Черногорија в јејо прошлом и настајашчем’ у четири дебели тома, највише је и с највише топлине и одушевљења писао о племену Васојевића, истичући га изнад осталих племена која је проучавао.

⁸ П. А. Ровински, *Ободска штампариија на Ријеци Црнојевића у Црној Гори и њен значај на Словенском јују*, Цетиње 1893.

⁹ Расправу П. А. Ровински *Пейшар II (Раге) Пейровић Њеиош владика Црнојорски* превео је и објавио др Нико С. Мартиновић у зборнику *Ровински о Њеиошу*, Цетиње 1967.

Зборник Ровинског о Црној Гори представља неисцрпан извор најразноврснијег материјала за проучавање духовног и материјалног живота у Црној Гори, рађен у време кад су се у њој сретали још непомућени односи патријархалног живота и патријархалне културе њихових носилаца, и кад је Црна Гора почела лагано да прихвата облике и навике савременог живота, кад су многа казивања и традиције имали далеко чвршћу и поузданију основу”.¹⁰

III

У свом културно-историјски свеобухватном научном делу о Црној Гори П. А. Ровински је проучио географију, историју, етнологију, усмено народно стваралаштво, археологију и друге етнолошке особине Црне Горе. Поседну пажњу посветио је етносу, етничкој историји, етничким особинама, етнолошким одликама, свести и бићу народном, друштвеном животу, народној материјалној култури и целокупном црногорском културном стваралаштву. Приказао је племенски састав Црне Горе, проучио племе, братство и живот у породици. Представио је Црногорца као јединку и описао његова индивидуална својства. Повезао је то са бригом појединца за заједницу и обавезама заједнице према појединцу. Дао је податке о типологији и описао црногорску кућу са њеном унутрашњом и спољном опремом. Проучио је народну ношњу и домаћу радиност, приказао рачунање времена, мере, тегове и монету (новац). Проучена је и описана земљорадња и сточарство које је било прилагођено условима живота у брдско-планинским крајевима Црне Горе. На одговарајући начин представљена је прерађивачка индустрија оног времена (воденице, ваљавице, млинови за уље, производња креча, вина, ракије), саобраћај, саобраћајна средства за пренос добара, лов и риболов. Пажњу привлачи коришћење слободног времена када се у доколици време скраћује игром, певањем и другим облицима забављања. Проучио је народни језик, усмено народно стваралаштво и целокупно дотадашње црногорско културно-историјско, друштвено и духовно наслеђе Црне Горе. Проучио је и описао многе историјске споменике. Комплексно је представио Црну Гору и живот њеног становништва и на основу непосредних теренских проучавања и тада доступних историјских докумената оставио изузетно научно дело о Црној Гори од трајне научне вредности.

¹⁰ Р. Меденица, *Наша народна епика и њени творци – црногорско-херцеговачка планинска област, њеној једини патријархалне културе и епископске Динараца*, Цетиње 1975, стр. 269–270.

IV

Институт за етнографију Н. Н. Миклухо – Маклаја наставио је традицију Руске академије наука и у својим издањима обелоданио поједине податке из етнологије Црне Горе. У познатој едицији „Народи мира” (Народи света), у тому „Народи зарубежној Европи”, том I, у оквиру поглавља „Народи Југославије” одштампан је 1964. одељак „Црногорци” (стр. 480–494), чији је аутор Др Јован Вукмановић.¹¹ Поред основних података о становништву у овом прилогу се говори о привреди (сеоска привреда, лов и риболов, саобраћај и транспорт), о насељима и зградама, храни, одећи, друштвеном и породичном животу, религији, народном стваралаштву, култури (са пододељцима: примењена уметност, усмено песничко стваралаштво, народна музика и игра, културни развој). Овај текст који је објављен у едицији „Народи мира” у Етнографском институту Руске академије наука преведен је и објављен (1965) као посебна књига у издању Етнографског института Српске академије наука и уметности.¹²

Веома успешну сарадњу развили су поједини сарадници Етнографског института Руске академије наука, посебно др Маргарита Сергеевна Кашуба, научни секретар Етнографског института АН СССР и академик Јулијан (Владимирович) Бромлеј, дугогодишњи директор Етнографског института Академије наука СССР. У својим проучавањима обрађали су пажњу на поједина етнолошка научна питања и у њима обелодањивали етнолошке податке о Црној Гори. У њиховим студијама се налазе подаци о савременим етничким процесима у Црној Гори.¹³ Веома занимљива су и њихова проучавања о браку и породици у Црној Гори. Посебно се расправља о етнодемографској ситуацији и социјално-економском обраћају и њиховом утицају на породично-брачне односе.¹⁴

¹¹ У познатој едицији „Народи мира” (Народи света), у тому „Народи зарубежној Европи”, том I, у оквиру поглавља „Народи Југославије” одштампан је 1964. одељак „Црногорци” – етнолошка синтеза (стр. 480–494, чији је аутор др Јован Вукмановић.

¹² *Народи Југославије*, Посебна издања Етнографског института САНУ, књ. 13, Београд 1965, стр. 181–202.

¹³ Ју. В. Бромлеј-М. С. Кашуба, *Некајторије аспекти современих етнических процесов в Југославији, Советскаја етнографија*, но. 1, Москва 1969.

¹⁴ Ју. В. Бромлеј-М. С. Кашуба, *Брак и семја у народов Југославији – Оиши исторко-етнографическој иследованија, Институт етнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклаја*, Издање „Наука” Москва 1982 (стр. 240).

Руски етнологи су наставили и с посебном пажњом пратили збивања и процесе у Црној Гори и бившој Југославији. Маргарита Сергеевна Кашуба, на пример, разматрала је 1995. године, заједно са др Марином Јурјевном Мартиновом, узроке, токове и последице распада Југославије и стварање Савезне Републике Југославије коју су чиниле Србија и Црна Гора.¹⁵

Проф. др М. Јурјевна Мартинова у обимној расправи осветљава специфичности југословенског федерализма и распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Посебно обраћа пажњу на међуетничке односе до којих је дошло у периоду настајања нових држава на Балкану као и на југословенску кризу у контексту геополитичког искуства којима је обухваћена и Црна Гора.¹⁶

V ПРОУЧАВАЊЕ УСМЕНОГ НАРОДНОГ СТВАРАЛАШТВА

У руској етнолошкој науци значајно место је заузело проучавање црногорског усменог народног стваралаштва. Николај Иванович Кравцов (1906–1980), познати руски слависта, објавио је 1933. године студију под насловом *Сербскиј ејос*. Разуме се, у ову књигу су, поред српских, унете и неке црногорске народне песме. Ова књига је, после ауторове смрти, у нешто скраћеном облику, обновљена и објављена 1985. под насловом *Сербскохорвајтскиј ејос* у коме је, разуме се, такође обухваћено и црногорско епско стваралаштво. Кравцов је издвојио и навео неке одлике епа као жанра (устаљене норме, историчност, реализам, идеализацију догађаја и јунака, стил понављања и варијација, итд) и утврдио да еп живи у одређеним историјским и социјалним условима као форма засебног сталешког гледања на свет. За Кравцова „еп је настајао, развијао се и изумирао паралелно са развићем, процватом и распадањем феудализма”, што је у науци о епском стваралаштву изазвало одређена неслагања, мада Кравцов није оспоравао да је даље одржавање епа, његове традиције и његове очуваности могло доћи до изражаја и у периоду натуралне привреде и у другим социјалним условима у којима се развијало црногорско друштво.

¹⁵ М. С. Кашуба – М. Ју. Мартинова, *Новаја ејнополијическаја крија Балкана*, Россиска академија наук, Институт етнографије и антропологије им. Н. Н. Миклухо-Маклаја, Москва 1995.

¹⁶ М. Ју. Мартинова, *Балкански кризис: народи и њихови епоси*, Россиска академија наук, Института етнологије и антропологије им. Н. Н. Миклухо-Маклаја, Москва, 1998 (укупно стр. 465).

Кравцов је истакао да језгро епа (старе песме) носи у себи отисак средине у којој је постао, односно отисак идеологије и начина живота виших слојева феудалног друштва. Епска песма створена је у друштвено-историјским условима који су захтевали јуначку поезију. Идеје епске песме су националне у којима се истиче локална независност. Због тога су, по Кравцову, садржина и форма епске песме објашњиве само ако се на њу гледа као на поезију врха феудалног друштва.¹⁷ Кравцов, такозваном методом историјско-културне реконструкције, у својим анализама у епској песми одстрањује све додатке и наслаге каснијих времена који су настали силаском епске поезије међу сељаке и утврђује њене првобитне, чисто феудалне ознаке, типичне за оно време када је поезија припадала само војној аристократији и врху феудалног друштва.

Своју теорију о феудалном пореклу наше народне епике Кравцов за-снима на неколико следећих компоненти. Прво, узоран веран слуга као одраз зависности ситније од крупније властеле. Друго, идеал живота изражен у сили, богатству и племенитости. У песмама се посебно истиче „благородство”, односно „племенитост”, које је, заједно са силом, услов за стицање богатства. Треће, породични и друштвени односи типични за живот виших слојева феудалног друштва. Ту спада добар бојни коњ, оружје, лов помоћу сокола, мегдани као идеали племића ратника. Четврто, еп – историја војне аристократије која се прати на основу сведочанстава из прошлости у којима се помињу хероји, њихови подвизи и ратови, херојска прошлост као идеал војне аристократије и патриотизам који у себе укључује верност и рат као занимање јер феудалац презире земљорадњу и друге привредне делатности. Све се, заправо, своди на представљање феудалчевог славног рода. Пето, преувеличавање историјске улоге личности, идеализација и прослављање феудалца. Шесто, типични сижеји који најпотпуније изражавају феудално гледање на свет и пропагирају одржавање феудалног поретка (поход, сусрет, победа, верност жене и томе слично). Седмо, устаљене форме, постојаност стилских средстава као израз властелинске традиције за одржавање феудализма.

Поменути су, по Кравцову, основни елементи који су одликовали епску поезију која је живела искључиво у врху феудалног друштва и у устима певача који је био човек угледног рода. Требало је да се око хероја који се опева створи песнички ореол, да му се припишу славни преци, да се тиме прослави династија и род и из опште историјске слике изведе закључак о неизменљивости феудалног поретка. Певач је примора-

¹⁷ Н. И. Кравцов, *Сербскохорватскиј епос*, Издање „Наука”, Москва 1985.

вао слушаоца да верује у грандиозност, величину и историјско оправдање. Све је то, по Кравцову, служило једном циљу: утврђивању постојећих друштвених односа, утврђивању господства једне социјалне групе, у првом реду војне аристократије.

Неки истраживачи нашег епског културног наслеђа указали су на неке недостатке у теорији Кравцова о феудалном пореклу наше народне епике. Кравцов издваја старији феудални слој и млађи слој који настаје силаском феудалног песничког наслеђа као старијег у шире народне слојеве. Због тога Кравцов сматра да све што из живота ширих друштвених слојева садрже наше народне песме припада млађем песничком стваралаштву чији је садржај прилагођен потребама ширих народних слојева. Али, анализа тих песама показује да је народни живот који је описан у стваралаштву ширих народних слојева старији од феудализма. Један од елемената који такво схватање поткрепљује је, на пример, постојање породичне задруге која је по свом постанку старија од феудализма а карактеристична је за друштвени живот ширих народних слојева. Али без обзира на замерке које се могу учинити Кравцовљевом приступу, треба имати у виду да је он дао запажен прилог за упознавање нашег епског стваралаштва.¹⁸

Истраживањем епског народног стваралаштва непосредним теренским проучавањима, затим проучавањима архивске грађе и консултацијом веома обимне литературе (243 библиографске јединице) Борис Николајевич Путилов, истакнути руски научник, изузетно много је задужио црногорску друштвено-историјску научну мисао. То потврђује садржај студије коју је објавило Лењинградско одељење Института етнологије и етнографије имењи Н. Н. Миклухо-Маклаја 1982. године.¹⁹ (Ово капитално дело о црногорској епској поезији превео је Добрило Аранитовић и објавио у Титограду 1985. године.)²⁰

¹⁸ Радован Зоговић, *Усјуишно о незаобилазном*, Црногорска академија наука и умјетности, Посебни радови, књ. 2, Титоград 1983.

Војислав Ђурић, *Анџологија народних јуначких њесама*, Српска књижевна задруга, Београд 1992.

Н. И. Кравцов, *Сербскохорвајскиј ејос*, Издање „Наука”, Москва 1985.

¹⁹ Б. Н. Путилов, *Героически ејос Чернојорцев, Академија наук СССР, Институт етнологије и етнографије им. Н. Н. Миклухо-Маклај, Ленинградско одељење „Наука”, Ленинград 1982*. Ово капитално дело о црногорској епској поезији превео је Добрило Аранитовић и објавио у Титограду 1985. године.

²⁰ Б. Николајевич Путилов, *Јуначки еј Црнојораца*, Универзитетска ријеч и НИО Побједа, Титоград 1985.

Борис Николајевич Путилов је имао прилику да на својим теренским истраживањима, у Црној Гори, уз проучавања у архивама и библиотекарма, на терену упозна црногорску епску традицију и схвати њен научни, друштвени и културни значај. Поред Цетиња боравио је у селима Катунске, Љешанске и Црмничке нахије, затим у Боки Которској, у будванском подручју и у Никшићу. Ту се сусрео са најразличитијим људима и у разговору са врским познаваоцима црногорског епа схватио његов садржај и обелоданио изванредну научну студију о црногорском епском стваралаштву. Посебну пажњу обратио је на улогу епске средине и епског певача у њој, затим на јуначко-историјски еп Црногораца у XVIII и XIX веку, на епске јунаке и епске непријатеље, на простор и време у епу и на епску географију и топонимику.

Путилов је утврдио да се расцвет и интензивни живот епа развија на патријархалном родовском друштвеном уређењу. У таквим околностима се негује стари али развија и нови садржај епа. У црногорско-херцеговачким областима жива епска традиција није се прекидала од најранијих времена па све до савременог доба. Томе је доприносила епска средина која је поседовала епско памћење и солидно епско образовање, што је условљавано спољашњим и унутрашњим узроцима. Међу њима су тежња за слободом и доминација родовско-племенских односа и обичаја који су битно утицали на свакодневни живот народа. Из племенског живота проистицао је карактер породице и међусобни односи њених чланова, брак, имовински и друштвени односи и утицај свега овога на обликовање личних карактеристика појединаца. Уочено је да оно што разликује црногорске епске песме од песама српских и хрватских је, несумњиво, последица племенске организације. Култ јунаштва и углед појединаца, братстава и племена, нашли су свој израз у црногорској епици.

Уочено је да су борбе са Турцима придавале родовско-племенском животу виши смисао. Специфичне црте племенске организације биле су приватна својина, немогућност проширивања земљорадње у постојећим природним условима, немогућност развитка занатства и могућност развоја сточарства. Фактор који је обједињавао црногорска племена била је Православна црква. У XVII и XVIII веку постепено се повећавала власт и политички значај црногорских митрополита који су лагано и истрајно обједињавали црногорска племена у јединствену државну целину.

Истраживања Путилова су показала да су се црногорска племена налазила у релативној изолацији. Иако се спољашње везе нису никада прекидале, ипак се може говорити о затворености црногорског живота, посебно у појединим удаљенијим и неприступачнијим областима.

Одржавању епске традиције допринио је и развој сточарства које је било основна црногорска привредна грана. Сиромаштво и сурова ограниченост сељачког живота са натуралним облицима привређивања, изразита традиционалност животних односа, комбинована са изразитим војно-политичким утицајима племена и братстава, створили су основу за дуготрајно одржавање епске традиције у Црној Гори.

Путилов је уочио да се епска традиција у црногорском друштву не одржава због заосталости привредног и друштвеног развоја него постојаношћу и континуитетом менталитета, културе, друштвене и политичке традиције. Са овим је био повезан и витешки карактер живота који је дошао до израза у најактивнијем и најнепосреднијем учешћу читавог народа у ослободилачкој борби против завојевача.

Време од XVII до средине XIX века било је за Црну Гору период непрекидних свакодневних крвавих ратова, судара и окршаја са Турцима. У ту борбу било је укључено целокупно становништво. Свак је био учесник у борби, независно од пола и узраста, што је утицало на целокупни начин живота и умногоме допринело формирању етичког и моралног лика црногорског народа. У току ове дуготрајне борбе, која је захтевала максимално напрезање свих народних снага, одиграва се и процес превладавања племенске расцепканости, национане консолидације и оформљења државности. Због тога су сталне борбе и географска издвојеност успоравале општи развитак највећег дела Црне Горе па је овде знатно дуже трајала епска атмосфера у којој је песма била друштвено активнија.

У овој студији Путилов узима у обзир и унутрашњу разноликост црногорске епске средине која је условљена разликама у етичкој, политичкој и културној историји и географском положају појединих пределих целина. У зависности од ових разлика, издваја се и неколико жаришта црногорског епа. Путилов издваја и обрађује Стару Црну Гору, Црногорска Брда и Приморје са Боком Которском. У њима се запажају особености и у епском репертоару и у интензитету стваралаштва и у локалним карактеристикама песама. Али, и поред овога, црногорски еп се мора посматрати као јединствена појава у идејно-уметничком и историјском погледу.

Путилов је уочио и доказао да је за црногорску епску средину, са њеним патријархалним родовско-племенским нормама и обичајима, с традиционалним облицима привређивања и породичним животом, релативном слободом и херојским карактером свакодневице, еп постао природан облик стваралаштва, органски део свакодневне традиционалне културе попут језика, обичаја, обреда и културно-историјског наслеђа

у целини. У исти мах је еп у овом систему заузимао посебно место пошто је управо у њему концентрисано историјско памћење и историјска свест народа.

Оригиналност црногорског епа се састоји у томе што се у њему спајају епски и реално историјски принципи. Еп у себи садржи епско фиксирање актуелне историје и политичко осмишљавање текућих збивања. За епску средину, утврђује Путилов, не постоји историјска, временска, културна и психолошка дистанца између ње и света који се приказује у епу. Песнички јунаци потичу из те средине. То су рођаци, сусељани, представници „свога” братства или племена.

Јунаци црногорских песма, утврђује Путилов, служили су за углед. На њиховим примерима васпитавала су се поколења Црногораца. Етички кодекс се схватао као идеал животног кодекса сасвим докучив у пракси, а сама епска историја замишљала се као идеална реализација народних стремљења. Еп је епској средини пружао реална осећања њеног завичајног суделовања у историји, чување скорашњих дела и подвига и њиховог континуираног повезивања између поколења. Еп је уздизао, поетизовао и историјски фиксирао актуелна збивања његових учесника.

Одржавање епске традиције и епског наслеђа било је у Црној Гори по обиму снажно и замашно па није могло бити потиснуто на периферију културног живота већ је представљало најкарактеристичније својство новије црногорске националне културе. Епско стваралаштво у овим условима није пресахло. И у новим условима постоје неке црте које карактеришу епску средину. Еп се доживљава као историја а његови јунаци као представници националног историјског пантеона саплеменика, предака и блиских сродника.

Етничка самосвест Црногораца, онако како се она манифестује према различитим сведочанствима XIX и XX века, обухвата разумевање и познавање своје историје, етапа и догађаја из Националноослободилачке борбе. Мада се у XX веку разумевање и познавање своје историје ослањало на школу и књигу, ипак је улога епа у томе, уосталом као и раније, изузетно велика. Историја борбе за слободу код Црногораца, уочава Путилов, првенствено се јавља у епским формама. Уз то, веома је жива свест о њеном континуитету и на тој основи почива њена васпитна и агитациона моћ. Уосталом, постоји обиље сведочанстава о мобилизаторској улози јуначког епа и у време Народноослободилачке борбе 1941–1945. године.

Путилов је у својој студији с разлогом закључио да је за проучавање црногорског јуначког епа пресудан историзам, али не онако како га

схвата историјска школа већ као категорија која обухвата све аспекте епа међу којима су: сижетика, уметничка структура, ликови, стил и његове просторно-временске особености. У својим проучавањима црногорског епа Путилов је уочио да су његове особености видљиве на сваком кораку. Јасно се види „колико је изузетно живо и постојано интересовање Црногораца за своју историју, пре свега за њене херојске странице. Ово интересовање има јасно изражену свакодневну, домаћу обоженост. Нарочито се негује сећање на људе и догађаје локалне историје. У сваком селу можете чути предања везана за поједина места, чак и за конкретне куће. У више наврата, наставља даље Путилов, био сам сведок спорова о историјским темама и личностима. У оваквој атмосфери натопљеној историјским реминисценцијама, које се често протежу у садашњост, услови за живот епа су изузетно повољни. Књишком познавању епа одлучно се супротставља знање црпљено из контакта са гусларима, знање које пружа доживљавање епа у јединству његовог историјског садржаја, поетичности и песничке интерпретације”.²¹

Из студије Б. Н. Путилова се јасно види да је црногорска епика сачувала своју типолошку самосталност и потврдила закономерност свога настанка и своје уметничке природе. У том погледу црногорска епска поезија, закључује Путилов, има посебан значај за савремену науку о епу. Она потврђује научну исправност закона епског стваралаштва и процеса његовог историјског развоја који је наука о епу открила.

VI ЦРНОГОРСКИ ДОПРИНОС РУСКО-ЦРНОГОРСКИМ ВЕЗАМА

У претходним освртима било је углавном речи о руским ствараоцима који су се бавили етнолошком и епском проблематиком из Црне Горе. Међутим, руско-црногорским везама од средине XVIII века наовамо такође су појединци из Црне Горе дали свој допринос тим везама.

Прва књига црногорског аутора која је објављена у Русији била је *Историја о Црној Гори* владике Василија Петровића (1709–1766). Књига је штампана на руском језику 1754. године у Санкт Петербургу у типографији Императорске академије наука. Посвећена је „Његовој високој грофовској свјетлости њеног царског величанства самодржице сверуске, државноме вицекацелару, правом тајном савјетнику, носиоцу разних ордена, МИХАЈЛУ ИЛАРИОНОВИЧУ ВОРОНЦОВУ, милостивоме

²¹ Б. Николајевич Путилов, *Јуначки еп Црногораца*, Титоград 1985, стр. 25–26.

моме господару”. Затим следи: „Најсвјетлији грофе, милостиви господару, Михаило Илариониовичу, налазећи се на најпресвјетлијем његовог царског величанства двору, ја, смјерни пастир славеносрпскога црногорског народа, очекујући премилостиво упућивање у своју отаџбину и своје духовноме стаду, усудих се да овај опис положаја и пређашњих владара земље наше црногорске с прилогом светих царева српских и деспота, ко су они и од куда бјеху, усрдно понудим Вашој Високој Грофовској Свјетлости, као трудољубивом министру који се интересује за стране народе, о чему јасно свједочи Ваше раније обилажење туђих крајева; с тим да би се допао Вашој Високој Грофовској Свјетлости да се штампа како би с народом нашим црногорским и други славеносрпски народи имали најусрднију жељу према високославном Руском Царству. Имам част да ово кратко историјско дјело Вашој Високој Грофовској Свјетлости уручим, што за добро најпокорније молим да примите, заувјек се предајем милости, Ваше Високе Грофовске Свјетлости милостивога господара, смјерни митрополит црногорски, скендеријски и приморски и трона српскога егзарх Василије Петровић. 10. марта 1754. године у Москви”.²² Циљ књиге је био да упозна руску јавност са жељом да се већа пажња од стране Русије посвети Црној Гори и условима у којима се налази црногорски народ.

После „Историје о Црној Гори” митрополита Василија Петровића, уследили су и други радови који повезују Црну Гору и Русију, нарочито у новије време. Између осталог, доста пажње је посвећено сеобама Црногораца у Руско царство и њиховом животу на тим просторима.

Веома истакнути и угледни црногорски историчар, академик Бранко Павићевић, припремио је фототипско издање књиге *Казивање старих Требјешана* (Никшић 1973), која је прво изашла на руском језику, а у којој је указано на требјешанску сеобу из околине Никшића у Русију.²³

Проблемом сеоба Црногораца у Русију у XVIII и XIX веку бавили су се академик Миомир Дашић, академик Зоран Лакић, др Душан Мартиновић, члан ЦАНУ и, др Радослав Распоповић, директор Историјског института Црне Горе.²⁴

²² Митрополит Василије Петровић, *Историја о Црној Гори*, Лексикографски завод Црне Горе, Цетиње – Титоград 1985.

²³ Бранко Павићевић припремио је фототипско издање књиге *Казивање старих Требјешана*, Никшић 1973.

²⁴ М. Дашић, *Сеобе Црногораца у Русију средином 18. вијека*, Зборник „Сеобе Срба у Руско царство половином 18. века”, Нови Сад 2005.

З. Лакић, *Диоде и сеобе кроз историју с њиховим освртом на Русију*, Зборник „Сеобе Срба у Руско царство половином 18. века”, Нови Сад 2005.

Неки наши савременици такође су поклонили посебну пажњу проучавању боравка и рада појединих Црногораца у Русији. Црногорска академија наука и умјетности обелоданила је 2004. године студију професора Вукала Ђерковића Петрова. Вукале Ђерковић је научно и стручно приказао вишевековне црногорско–руске односе из домена културе и књижевности.²⁵ На свој начин, у категорију веза Русије и Црне Горе спада и књига *Зайиси из Русије* др Мирослава Лукетића, која је штампана у Будви 2002. године. То је, заправо, једна исповест Црногорца који је после Другог светског рата био на војном школовању у СССР и тамо остао као официр до 1957. године. У књизи се, иначе, приказују прилике, људи и догађаји из тога времена.²⁶

Угледна издавачка кућа ЦИД из Подгорице, захваљујући академику Драгану К. Вукчевићу, одабрала је и штампала више капиталних руских етнолошких расправа од међународног значаја. Издавачка кућа ЦИД је 1998. године покренула едицију „Етнос” у којој је као прву књигу објавила капитално дело Сергеја Михаиловича Широкогорова, које је на руском језику под насловом „Етнос” објављено у Шангају 1923. године. Сергеј Михаилович Широкогоров је, то није спорно, као оснивач теорије о етносу, веома разложно указао на место етнологије међу наукама, класификовао етнос као антрополошку, лингвистичку и етнолошку категорију, утврдио у томе значај првобитне и измењене животне средине и образложио улогу међуетничких односа за образовање етноса као категорије.²⁷

Друго капитално дело које је из етнологије 2005. године објавила издавачка кућа ЦИД, такође у својој едицији „Етнос” је *Етногенеза и биосфера земље* Лава Николајевича Гумиљова. У овом делу Л. Н. Гумиљов прати настанак и развој евроазијских цивилизација и указује на њихову међусобну повезаност и улогу у обликовању и даљем развоју савреме-

Д. Мартиновић, *Миграције Црногораца у Русију у 18. и 19. вијеку*, Зборник „Сеобе Срба у Руско царство половином 18. века”, Нови Сад 2005.

Р. Распоповић, *Владика Василије Петровић и насељавање Црногораца у Русију у другој половини 18. вијека*, Зборник „Сеобе Срба у Руско царство половином 18. века”, Нови Сад 2005.

²⁵ Вукале Ђерковић Петров под насловом *Вјекови духовној заједништва Црне Горе и Русије – књижевно-историјско огледало 1494–2002*, Црногорска академија наука и умјетности, Посебна издања, књ. 46, Подгорица 2004.

²⁶ Др Мирослав Лукетић, *Зайиси из Русије*, Будва 2002.

²⁷ Сергеј М. Широкогоров, „Етнос”, истраживање основних принципа промјена етничких и етнографских појава, 1923, ЦИД, Подгорица 1998; оригинал: Сергеј М. Широкогоров, *Етнос* (штампано на руском језику), Шангај 1923.

ног света. Повезујући у научне целине резултате историјских, географских, археолошких, етнолошких, етнопсихолошких и природних наука, Л. Н. Гумиљов је истакао значај природне средине и нагласио њену улогу у развоју људских заједница. У овом склопу значајно место је добио етнос и етногенеза. Научно дело *Етногенеза и биосфера Земље* је својеврсна енциклопедија историје, географије и етнологије у којој се прати развој човечанства од најранијих времена па све до савременог доба.²⁸

Издавачка кућа ЦИД, поред расправа и књига П. Ровинског (*Етнографија Црне Горе*, књ. I-II, *Студије о Црној Гори, Зайиси о Црној Гори*) објавила је 2002. године обимну расправу др Душана Мартиновића о Црногорцима који су били генерали у руској војсци.²⁹

Поред напред поменутих ЦИД је у својој едицији „Свједочанства” објавио знатно више публикација које су са својих путовања по Црној Гори оставили поједини руски аутори који су својевремено боравили на црногорским просторима.³⁰

Црногорски допринос руско-црногорским везама веома садржајно је приказан у специјалном издању руског историјског часописа „Родина” с поднасловом „Россија и Черногоорија: већи историји” који је објављен 2006. године. У „Родини” је, поред бројних руских научника, објављено и седам прилога истакнутих црногорских научника.³¹

Поменути су само неки примери из којих се јасно види да је и Црна Гора, колико су прилике то дозвољавале, давала свој прилог и одржавала руско-црногорске везе од најранијих времена па све до савременог доба.

VI ВЕЗЕ И САРАДЊА У АНТРОПОЛОГИЈИ

Црногорско-руске везе у биофизичкој антропологији отпочеле су од педесетих година XX века и трају до данас. Први контакти успостављени су средином XX века са истакнутим руским антрополозима међу ко-

²⁸ Л. М. Гумиљов, *Етногенеза и биосфера земље*, ЦИД, Подгорица 2005.

²⁹ Д. Мартиновић, *Генерали из Црне Горе у руској војсци*, ЦИД, Подгорица 2002.

³⁰ Видети примера ради: Владимир Бронеvски, *Зайиси о Црној Гори и Боки*, ЦИД, Подгорица 1995.

Александар Башмаков, *Преко Црне Горе у земљу Геџа*, ЦИД, Подгорица 1996.

Непознати аутор, *Крајки ојис о Зејџи и Црној Гори*, ЦИД, Подгорица 1998.

Јегор Коваљевски, *Црна Гора и словенске земље*, ЦИД, Подгорица 1999.

Јован Поповић-Липовац, *Црногорац и Црнојорка*, ЦИД, Подгорица 2001.

Константин Петковић, *Црна Гора и Црнојорци*, ЦИД, Подгорица 2005.

³¹ Родина, спецвипуск, Москва 2006.

јима су проф. В. В. Бунк, М. М. Герасимов, Ф. Г. Дебец, Г. М. Левин, Ф. М. Нестурх, Ја. Ја. Рогински, на пример, а настављени и проширени са Н. Н. Чебоксаровом, В. П. Алексејевом, Т. И. Алексејевом, а сада и са академиком Анатолијем Пантелејевичем Деревјанком. А. П. Деревјанко сада у Црној Гори руководи научним пројектом *Проблеми њрвобийној насељавања човјека на ѡтериторији Црне Горе* односно *Изучавањеу културуре човјека у каменом добу* који се реализује у сарадњи Руске академије наука и Црногорске академије наука и умјетности. Иначе, А. П. Деревјанко, редовни члан Руске академије наука, је и дописни (страни) члан Црногорске академије наука и умјетности, уосталом као што је била и Татјана Ивановна Алексејева.

Издавачко предузеће ЦИД у својој едицији „Етнос” објавило је (2002) књигу Ивана (Јана) Деникера (рођеног у Астрахану, Русија, 1852) под насловом „Расе и народи на земљи”. Деникер је крајем XIX века проучио биофизичке одлике Црногораца и утврдио да припадају до тада непознатом посебном антрополошком типу који је назвао „динарски”. Захваљујући Деникеровим проучавањима, динарски антрополошки варијетет је ушао у науку и постао антрополошко обележје Црногораца.³²

Непосредну научну сарадњу са руским антрополозима остварили су Божица Ивановић, Петар Влаховић и Анђелка Шћепановић. Кроз ту сарадњу настала су одређена научна дела о антропологији Црногораца, међу којима посебну пажњу привлаче студије покојног академика Божице Ивановића (са којим смо се, нажалост, растали 10. октобра 2002. године).³³

Непосредна антрополошка теренска проучавања у Црној Гори вршили су: В. П. Алексејев и Т. И. Алексејева, код које је Анђелка Шћепановић била на специјализацији и у Подгорици и у Москви. В. П. Алексејев, П. Влаховић и Б. Ивановић заједнички су проучили неке антрополошке

³² Иван (Јан) Деникер (рођен у Астрахану, Русија, 1852), „Расе и народи на земљи”, ЦИД, Подгорица 2002.

³³ Б. М. Ивановић, *Динамика физичкој развоја ученика Титоврада*, Титоград 1970.

^Б М. Ивановић, *Опшоренетски развој и антрополошке карактеристике омладине Црне Горе*, Црногорска академија наука и умјетности, Поседна издања, књ. 20, Титоград 1985.

^Б М. Ивановић, *Антропоморфолошке особине Пејра ИИ Пејровића Њејоша*, Црногорска академија наука и умјетности, Поседна издања, књ. 26, Подгорица 1994.

^Б М. Ивановић, *Дурмиторци – антропо-еколошке особине*, Титоград 1987.

^Б М. Ивановић, *Ѓијур, цетинска некројола и скелетна ѡулуација*, Подгорица 1998.

^Б М. Ивановић, *Њејош, антрополошки ајлас*, Универзитет Црне Горе, Подгорица 2002.

особености Црногораца и на основу остеолошког материјала и биофизичких проматрања савремених црногорских популација утврдили антропогенезу црногорског становништва које је на себе скренуло пажњу својим високим или врло високим растом, великом или врло великом ширином лица, брахикефалијом, широким лицем са испупченим (орловским) носом. Сви поменути антрополошки параметри су уочљиви и упадљиви у црногорском антрополошком комплексу који је због тога у науци добио назив динарски.³⁴

У расправи *К морфологическој карактеристици иллирскојо населенија Чернојорји* В. П. Алексејев, П. Влаховић и Б. Ивановић су дошли до закључка: 1. да Илири антрополошки припадају грацилном комплексу са уским лицем па по томе улазе у круг старих форми медитеранске гране европеидне (односно беле) расе; 2. динарски комплекс савремених Црногораца улази у круг масивних европских форми и не открива генетску припадност са Илирима; 3. аналогije овом типу могу се уочити у мезолитском и ранонеолитском становништву које је насељавало басен Ђердапа (локалитети Власац и Лепенски вир, на пример); 4. антрополошке анализе сведоче о томе да се формирање културе и језика код Црногораца одвијало на другој основи од њихових антрополошких специфичности.³⁵ Сличне констатације изложио је П. Влаховић и на VII Међународном конгресу за етнологске и антрополошке науке који је одржан у Москви 1964. године.³⁶

VII ЗАВРШНА НАПОМЕНА

Руско-црногорске везе, као што је познато, званично су отпочеле 1711. године. Дакле, пре 300 година. Њихов почетак се везује за „грамоту” коју је руски император Петар Велики, преко Данила Шћепчевића – Петровића, родоначелника црногорске династије Петровић, 1711. године упутио Црногорцима и понудио им сарадњу и помоћ у борби против Отоманске империје. Од тог времена руски и црногорски народ, сматра се, званично повезују нераскидиве историјске, братске, духовне и културне везе.

³⁴ П. Влаховић, *Динарски тип и његови варијетети у Црној Гори*, Гласник Антрополошког друштва Србије, књ. 43, Нови Сад, 2008.

³⁵ В. П. Алексејев, П. Влаховић, Б. М. Ивановић, *К морфологическој карактеристици иллирскојо населенија Чернојорји*, Советскаја етнографија, Но. 6, Москва 1985.

³⁶ П. Влаховић, *Антропологические, етнологические и етнопсихологические данне развијених народова Југославије*, Труды VII међународнојо конгреса антропологических и етнографических наук, том 11, Москва 1971, стр. 313–317.

Један од важних разлога који је утицао на ово повезивање је, између осталог, свест о припадности Руса и Црногораца великом словенском стаблу и истој православној вери. Русија и руски народ су са великим уважавањем, ослањајући се на црногорску историјску прошлост и непрекидну ослободилачку борбу против отоманског поробљавања, Црну Гору и црногорски народ примили са искреним уважавањем. Русија је Црногорце узимала у заштиту и штитила их од аспирација Венеције, Аустрије и Француске. Уосталом, то је потврђено и отварањем Руског конзулата у Котору 2. октобра 1804. године. Истовремено, Русија је све време и финансијски и материјално помагала Црну Гору.

Русија је још од почетка XVII века наовамо постала и остала за Црну Гору незаменљив партнер. За то време црногорско-руске везе су се развиле до те мере да су за многе Русе и Црногорце Русија и Црна Гора биле њихова друга домовина. Због тога није никакво чудо што се то тако доживљавало у прошлости па се доживљава и сада у време црногорског државног обнављања.

Русија је Црној Гори била значајан ослонац и у време када су је с краја XVIII века, поред Османске империје, угрожавале и Млетачка република и Аустрија и Француска. Црногорски митрополити, који су истовремено били и световни и духовни владари, тражили су у везама са Русијом политичку подршку и на овом плану па се то, поред политичких веза, одражавало и на сарадњу на економском, друштвеном, културном и научном плану. Уосталом, те се везе уочавају и данас у свим сферама живота.

Исељавање Црногораца у Русију тече од XVIII века наовамо. О томе сведоче бројни историјски извори. Досељеници су се, углавном, релативно лако, захваљујући сличности језика и православној вери, прилагођавали средини у коју су дошли. Због тога није чудо што су се поистовећивали са руским народом и захваљујући томе постизали веома високе војне и друштвене положаје. У руској војсци је, на пример, био приличан број адмирала и генерала пореклом из Црне Горе.³⁷

У другој половини XX века, поред појединачних веза, успостављене су везе и развијена сарадња између Института за етнографију Академије наука СССР, односно сада Института за етнологију и антропологи-

³⁷ Видети: Д. Мартиновић, *Генерали из Црне Горе у руској војсци*, ЦИД, Подгорица 2002.

Ганин. А. В., *Црногорац у служби Русије: генерал Бакић*, Никшић 2009.

Д. Мартиновић, *Миграције Црногораца у Русију у 18. и 19. вијеку*, Зборник радова са Научног скупа „Сеобе Срба у Руско царство половином 18. века”, Нови Сад 2005.

ју Руске академије наука, Етнографског музеја Црне Горе на Цетињу и Црногорске академије наука и умјетности.

Претходни осврт недвосмислено показује да су се руско–црногорске везе у дугој историјској прошлости исказивале и исказују у свим областима живота. То потврђују и проучавања у етнологији, разматрања усменог народног стваралаштва, осврт на црногорски допринос руско–црногорским везама и везе и сарадња у антропологији. Истраживања су такође показала да је црногорски однос према овим везама био веома коректан и плодотворан. Уосталом, чињенице сведоче да ове, које су званично отпочеле почетком XVIII века, непрекидно трају све до најновијег доба.

Petar VLAHOVIC

RUSSIAN-MONTEGRIN CONNECTIONS IN ETHNOLOGY AND ANTHROPOLOGY

Summary

Russian-Montegrin connections have relatively long tradition. They were officially created in 1711. by establishing relations between Russian emperor Peter the Great (1682–1725) and bishop Danilo (1697–1735), the founder of Montenegrin Petrovic dynasty, which still exists. Connections between these two nations were further strengthened by both nations being Slavic, and having same orthodox religion, similar language and same enemies.

Ethnologic and anthropologic connections between Russia and Montenegro have developed in a number of phases. They began with Epistle of Peter the Great („Gramota”) and were continued with „History about Montenegro”, which was written by Montegrin bishop Vasilije. Certain amount of Russians had visited Montenegro during 18th and 19th century and described geographical, historical, political and social conditions. Most of these works has been translated and published in Montenegro.

Russian Pavle Rovinsky wrote capital work of science in late 19th and early 20th that studied Montenegro in geographical, historical, ethnological and archaeological viewpoints. During the 20th century Russian scientists have studied well Montenegrin folk songs. Collaboration between Ethnology and anthropology Institute of Russian academy of science and arts and Ethnographic museum in Montenegro and Montegrin academy of science and arts has been achieved. Russian ethnologists carefully studied breakup of Yugoslavia and creation of new states on Balkans, with studies also including Serbia and Montenegro. Direct collaboration between Russian and Montenegrin anthropologists has been achieved. Large part of Russian literature about Montenegro has been translated and published in Montenegro.

Montenegrin migrations to Russia have been particularly studied. Many Montenegrins made Russia their homeland and vice versa. They have accommodated quickly and relatively easily and took many commanding spots in Russian army and society. Russian-Montegrin connections are still existing and growing.